

crkva u svijetu

POGLEDI

SLOBODA DUHA

Nikolaj Berdjajev

Duh je sloboda*. U duhu izbija sve iznutra van, određivano iz dubine. Biti u Duhu, znači koliko biti u samom sebi. Nužnost prirodnog svijeta za duh je samo odraz njegovih vlastitih procesa. Religiozni patos slobode jest patos duhovnosti. Postići potpunu slobodu znači toliko koliko i stupiti u duhovan svijet.

Sloboda je sloboda duha; i iluzorno je i sramotno tražiti slobodu isključivo u svijetu prirode. Red slobode je suprotan prirodnom redu. Najdublji mislioci poznavali su razliku između ta dva reda. Priroda je uvijek deterministička. Ni moja vlastita priroda ne može biti izvor moje vlastite slobode. Vrlo su površni pokušaji usidriti i obrazložiti slobodu naturalističkom metafizikom. Isto je tako teško naći slobodu kao i besmrtnost — u prirodnom svijetu, u prirodnom čovjeku, u prirodnoj duši. Sloboda mora biti pronađena i otkrivena u duhovnom životu, u duhovnom iskustvu; ona se ne da izvesti i dokazati iz prirode stvari. Iz svakog predmeta koji kao prirodan znamo, nestaje i neprihvatljiva je sloboda. Svako racionaliziranje slobode postaje njezina smrt.

Religiozno duhovan problem slobode nije identičan sa školskim pitanjem slobodne volje. Ne leži sloboda u volji nego u duhu, čovjek biva oslobođen ne naporom apstraktne volje već naporom svoje cjelokupne svijesti.

Problem slobode — nije uopće pitanje slobodne volje — u naturalističko-psihološkom i pedagoškom moralnom pitanju. On je pitanje prabiti, postojanja, pra-podloge života. Sloboda je duhovno-religiozna, a nipošto prirodno-metafizička kategorija.

* Ovaj je tekst uzet iz Berdjajevljeva djela *Die Philosophie des freien Geistes (Filozofija slobodnog duha)*. S njemačkog preveo Rudolf Berghofer; za tisak pripremio Janko N. Ivanović; priredio D. Šimundža (Uredništvo).

Centralna je ideja slobode u kršćanstvu. Bez slobode nije razumljivo ni stvaranje, ni pad pod grijeh, ni spasenje. Bez slobode se ne može zamisliti ni razumjeti fenomen vjere. Ako nema slobode, bez smisla je sav tijek svjetskog procesa.

Duh beskrajne slobode izliva se preko Evandjelja i apostolskih spisa. Sloboda neka ne bude samo predmet našeg istraživanja; mi moramo pokazati i duhovnu slobodu kod istraživanja slobode; moramo pitanje slobode uzdići u duhovnu atmosferu slobode: »I tako su sinovi slobodni« (Ev. Matej). »Ako li vas Sin učini slobodnim, tada ste doista slobodni« (Ev. Ivan). »Spoznat ćete istinu i istina će vas osloboditi« (Ev. Ivan). »Ne nazivam vas više slugama, jer sluga ne zna, što njegov gospodar čini već vas nazivam prijateljima, jer sam vam sve rekao što sam čuo od Oca« (Ev. Ivan). »Skupo ste plaćeni; ne budite robovi ljudima!« (Ap. Pavao). »Gdje je Duh Gospodinov — tamo je sloboda« (Ap. Pavao). »K slobodi ste pozvani, braćo« (Ap. Pavao). »On ne želi da itko protiv svoje volje ili prisiljavanjem postane Njegov sluga, već On želi da mu svi u slobodi i dobrovoljno služe i spoznaju, kako je slatko Njemu služiti« (sv. Iv. Chrysostom). »Ali onoga koji ne želi, neću nikad prisiljavati, već želim, da služba onih koji me slušaju bude slobodna i dragovoljna« (Šimun teol.). Kad Dostojevski govori na usta Velikog inkvizitora Kristu: »Ti si tražio slobodnu ljubav čovjeka, da slobodno pođe za Tobom, zanesen i vezan s Tobom«, to nije diferencijalan stav prema pitanju slobodne volje, nego integralni problematičan stav — pitanje slobode duha. Tu je sloboda temeljna atmosfera i pra-podloga duhovnom životu. Kršćanstvo pretpostavlja Duh slobode i slobodu Duha. Izvan te duhovne atmosfere slobode — nema kršćanstva, gubi se svaki smisao.

Ne može se izgraditi pozitivna, logična predodžba o slobodi po kojoj bi tajna slobode bila potpuno razumljiva. Pozitivna definicija slobode — racionalizira i ubija njezin unutrašnji život. Sloboda je život, ali život je razumljiv samo u iskustvu života; ona je za kategorije razuma neprihvatljiva u svojoj unutrašnjoj, tajnovitoj zagonetci. Racionalna filozofija dovodi do statičkog učenja slobode; a sloboda je po svojoj biti dinamična i može se shvatiti samo dinamično. Sloboda nije neka ukočena statička kategorija. Sloboda je unutrašnja dinamika Duha. Sloboda je iracionalan misterij biti, misterij života i sudbine.

U duševnoj se stvarnosti otkriva sloboda u onoj mjeri u kojoj je otkriven duhovni svijet. Duša je čovjekova arena protivnih utjecaja, borbe, između slobode i nužnosti, između duhovnog i prirodnog života. U duševnom životu djeluje duhovnost i tada se stvara sloboda duha. Ona tako djeluje, ali i prirodno, i onda stupa nužnost u svoja prava.

Prirodni, duševni i psihički svijet — proizvod je događaja i akta duhovnog svijeta. Sve izvanjsko posljedica je unutarnjega.

Još sv. Augustin govori o dvije slobode, jedna je *libertas minor*, druga *libertas major*. I u zbilji može se bez daljnjeg uočiti, da su slobodi svojstvena dva različita značenja. Pod slobodom se razumijeva ili ona prapočetna iracionalna sloboda, sloboda koja je prethodila dobru i zlu i određivala izbor između jednoga ili drugoga — ili posljednja razum-

na sloboda u dobru, sloboda u istini. To znači, sloboda će biti smatrana kao izlazna točka i kao put, ili kao konačna točka i cilj.

Sokrat i Grci priznavali su samo postojanje ove druge slobode, koju traži razum, istina i dobro. I u riječima Evanđelja: »Spoznat ćete istinu i istina će vas osloboditi« — govori se također o drugoj slobodi, o slobodi u istini, koja dolazi od istine.

Istinita i najveća sloboda samo je u Kristu, i moguća je samo kroz Krista. Krist mora biti primljen našom slobodnom dobrom voljom; akt slobode duha mora nas dovesti Kristu. Krist traži našu slobodu, želi slobodnu čovjekovu ljubav.

Istina nam daje najvišu slobodu.

Spas čovjeka ne može se dogoditi bez čovjekove slobode. Spas čovjeka je oslobođenje čovjeka u istini, u Bogu.

Sloboda nije identična s Dobrim, sa savršenim i istinitim životom. Kroz ovo spajanje i istovjetnost dolazi do nerazumijevanja slobode i poricanja slobode. Dobro, savršen i pravi život moraju se slobodno steći.

Sloboda nije povezana s oblikom života nego sa sadržajem života, s iracionalnim sadržajem života. Ta beskrajnost i bezdanost biti bila je Grcima još zatvorena, zato i nisu obradili ideju slobode. Ta se beskrajnost i ponornost otkrila kršćanskom svijetu, i duhovnom svijetu.

Carstvo Duha je carstvo slobode i milosti; stoji nasuprot carstva prirode — carstva nužnosti i prisiljavanja.

Pogreška sv. Augustina u rješavanju problema slobode u praktičnom je pogledu dovela do kobnih posljedica; do opravdanja primjene sile u vjerskim stvarima, do nijekanja slobode religiozne savjesti; pružila je mogućnost proganjanja heretika i otvorila vrata onom putu, kojim je poslije koračala Inkvizicija.

Sloboda mu je postala napašću. I sv. Toma Akvinski na koncu je nijekao slobodu.* U njegovu skolastičkom sustavu nema mjesta slobodi. Ljubav k Bogu postala mu je nužnost. Takvo shvaćanje slobode ima svoje praktične posljedice i dovodi do nijekanja duhovne slobode u religioznom i društvenom životu. Druga, duhovna sloboda, shvaćena je ovdje identično s božanskom nužnošću. Na putu otklanjanja duhovne slobode uvijek prijeti opasnost napasti Velikog inkvizitora.

Katolička i bizantska teokracija naginju, slično ateističkom socijalizmu, nijekanju čovječje slobode, prisilnom organiziranju čovječjeg života k dobru, što znači: izjednačavati slobodu s nužnošću.

U čovjeku postoji sloboda, koja prethodi djelovanju otkrivenja i milosti. Djelovanje milosti pretpostavlja čovjekovu slobodu. Čovjekova sloboda pretpostavlja mogućnost obožavanja, ali i mogućnost uništenja božanske

* Berdjajev ovdje na svoj način shvaća sv. Augustina i njegovo poimanje slobode, a što se tiče sv. Tome, očito, ga krivo shvaća (Uredništvo).

Ideje, božjeg lika u čovjeku. Čovjek kojemu bi bila oduzeta mogućnost k zlu — bio bi automat dobra.

Prva sloboda lako se pretvara u — zlu slobodu; zla se sloboda pretvara, na tajanstven način, u nužnost i ropstvo. Kada sloboda čovjeka sunovrati u svijet prepirki i samoopravdanja, tada njime zavladaju sile prirodne nužnosti i on postaje robom nižih elemenata. Iz svog vlastitog krila sloboda rađa to ropstvo i tu nužnost. Ona nosi u sebi razorne otrove. Mi to znamo iz iskustva individualne čovječje sudbine. Znamo kako nas naša iracionalna sloboda baca u ropstvo i podređuje neizbježnoj nužnosti. Poznato nam je to iz iskustva povijesti naroda. Razorne revolucije proizročene iracionalnom slobodom dovode do anarhije; anarhija rađa opet ropstvo i tiranstvo. Fatum nužnosti leži kao težak teret na narodima; iz iskustva znamo da nas anarhija naših strasti čini robovima i otima nam duhovnu slobodu; podređuje nas nužnosti i najnižoj prirodi.

Druga sloboda, promatrana sama za se, ima također svoj sudbonosni slijed. Ima svoju nepobitnu unutarnju dijalektiku. I u njoj vreba opasnost da se prometne u protivno, u nužnost i ropstvo. Druga sloboda, promatrana bez prve, dovodi do nužnosti i nasilja u istini i dobru, u primoravanoj kreposti, tj. do nijekanja duhovne slobode, do tiranskog organiziranja čovjekova života. Dok prva sloboda rađa anarhiju, u kojoj sama propada, druga sloboda rađa autoritativnu životnu strukturu, teokratsku ili socijalističku izgradnju, u kojoj se sloboda duha, sloboda savjesti uništava do kraja.

Nema prirodnog izlaza iz tragedije slobode. Nikakva naturalistička metafizika nije u stanju pokazati izlaz iz ove tragedije slobode, po kojoj ona sama sebe uništava. Prirodan čovjek od prve slobode ide k drugoj slobodi i od druge opet k prvoj; ali ovdje kao i tamo uništava otrov njegovu slobodu. Nepromostiv je sukob slobode i nužnosti.

Kako otkloniti otrov slobode, a da se sloboda ne ograniči primjenom nasilnih izvanjskih sila? Kako osloboditi slobodu od zla koje sama uzrokuje — a da ne uništavamo i samu slobodu?

To je osnovno pitanje koje svoje rješenje nalazi u Kristu. Pojava novog Adama, duhovnog čovjeka, nalazi izlaz iz tragedije slobode, svladava sukob između slobode i nužnosti. Sin Božji silazi u »Ništa«, tj. u prapočetnu slobodu. Samo duhovni čovjek, novi Adam, oduzima otrov slobodi — a da ne uništi samu slobodu. Plemenu staroga Adama bilo je to nemoguće.

U Kristu se otkriva treća sloboda, koja obje prve sjedinjuje u sebi. Milost Kristova jest prosvjetljenje slobode iznutra prema vani, bez ikakva izvanjskog primjenjivanja nasilja i nužnosti. Sloboda Kristova, koja oslobađa, ne prisiljava i ne primorava nikoga; ne sličí onim istinama ovog svijeta, koje nasilno organiziraju i otimaju duhovnu slobodu. Svjetlost Kristova prosvjetljuje iracionalnu tamu slobode, a da je ne ograničava izvana. Milost Kristova je svladavanje zla slobode i dobra nužnosti. Misterij kršćanstva, kao religije Bogo-čovječanstva, jest prije svega misterij slobode.

Racionalno metafizički sustavi nisu u mogućnosti spoznati i opravdati slobodu obiju naravi, božanske i čovječe; oni ne mogu shvatiti susret tih dviju sloboda. Mnoga učenja o slobodi, zbog monofizičkog skretanja k zabludi i učenja o Božjoj slobodi, gube iz vida čovječju slobodu. Samo kršćansko otkrivenje pomiruje božansku slobodu s čovječjom slobodom; samo religija Bogo-čovjeka i Bogo-čovječanstva sjedinjuje u sebi božansku slobodu s čovječjom slobodom. Spasenje je upravo spasenje čovječe slobode od uništavajućeg zla, ne putem nužnosti i prisiljavanja — nego putem milosti. Milost je, iznutra a ne izvana, djelujuća sila, koja djeluje samostalno unutar čovječe slobode. I zato je kršćansko učenje o milosti istinsko učenje o slobodi.

Izvor čovječe slobode ne može se nalaziti u samom prirodnom čovjeku; čovjek nije osnova samom sebi, apsolutno bivstvo, koje bi nosilo u sebi izvor života.

Postanak svakog života svodi se primarno na pra-postanak Bitka, na samoga Boga.

Na taj način slijedi zaključak, da izvor čovječe slobode leži u Bogu. Čovjek crpe svoju slobodu odande, odakle ju je cijeloga svog života, neprestano primao. Napusti li čovjek Boga, što će reći Praizvor života — tada izgubi i svoju slobodu.

Početak čovječe slobode leži u Bogu, ne samo u Bogu Ocu, nego u Bogu Sinu; Sin nije samo Bog, nego i Čovjek, apsolutan Čovjek, duhovan Čovjek, Čovjek vječnosti.

Mi smo pleme Kristovo, pleme nebeskog Adama, i kroz Njega, kroz Njegovu Čovječnost imamo udio na Njegovoj slobodi u čovječjoj slobodi, u istinskoj čovječjoj slobodi.

Sloboda duhovnog Adama, novog duhovnog čovjeka, jest milosnim darom ukrašena sloboda. Preko Sina prima čovjek slobodu, koja je iznutra povezana milošću. Ta milost nije nasilje na slobodu čovjeka; ona ne djeluje izvana na čovjeka.

Milost ne izlazi samo iz božanske Kristove naravi, već i od Njegove čovječe prirode, od Njegova božanskog čovječstva. U njoj se otkriva i djeluje sloboda čovjeka, treća sloboda je upravo s milosti, s punom milosnom ljubavi povezana sloboda. Milost je carstvo treće hipoteze, ona je milost Sv. Duha. U carstvu Sv. Duha nema suprotnosti između slobode Božje i slobode čovječe, između slobode i milosti. Milost djeluje unutar same slobode. Tajna križa, tajna Golgote, tajna je slobode.

Sin Božji koji je uzeo oblik sluge i bio pribit na križ nije stekao priznanje putem vanjske sile i moći. U svojoj božanskoj moći ostao je nevidljiv za osjetilan pogled prirodnog čovjeka. Božanska sila i slava Raspetoga očituju se na vidjelu dana tek po činu slobodne vjere i slobodne ljubavi. Raspeti je naklonjen slobodi čovječjeg duha. Nikada i nigdje On ne primjenjuje nasilje.

Potreban je slobodan i herojski čin duha da se u Raspetome prepozna svojega Boga.

Čulni pogled prirodnog čovjeka, koji je prignječen silama izvanjskog svijeta, vidi u Raspetomu samo poniženog i mučenog; ne vidi ništa doli Njegove propasti i poraza u svijetu. Božanska se istina pokazuje kao nemoćna i slaba.

Toj je kušnji podlegao i izraelski narod, koji se protivio da u Raspetomu vidi očekivanog Mesiju, Sina Božjega. Istiniti Mesija, Sin Božji, trebao je da se ukaže u sili i krasoti; trebao je utemeljiti moćnu izraelsku državu, ukinuti svaku bol i učiniti kraj svakoj zlobi u životu. Križ, Golgota — sablazan je Židovima.

Da se Sin Božji, Mesija pojavio u sili i krasoti, da je kao gospodar svijeta, kao pobjednik došao, bio bi to svršetak slobode čovječjeg duha; tada bi se Kraljevstvo Božje ostvarilo putem nužnosti, nasilja i primoravanja.

Ateistički socijalizam, koji stoji na mjestu kršćanstva, hoće da ostvari na zemlji carstvo istine, kraljevstvo Božje, bez vjere u Boga, bez križa i raspeća. Ali, samo je religija raspete istine religija slobodnog duha. Raspeti se istina u svijetu pojavila kao beskrajna ljubav. Ljubav ne vrši nasilja nada mnom, ona me beskrajno oslobađa. Sloboda me treba dovesti do ljubavi, a ljubav me mora učiniti slobodnim. Milost Kristova upravo je misterij ljubljene slobode i slobodne ljubavi.

Pojavila se na križu. U slobodnoj patnji Bogočovjeka, koja je naklonjena čovječjoj slobodi, leži skrivena tajna kršćanske ljubavi.

U egzoterično-socijalnom, izvanjsko-historijskom životu Crkve, autoritet ima snažnu ulogu. Heterogeni autoritativni oblici religijske svijesti prevladavaju u povijesnom životu kršćanskih naroda.

Autoritativna svijest jest uvijek poseban religiozni materijalizam. Duh zaostaje prema postavi i primanju autoriteta. Papin je autoritet nevidljiva stvar, i biva, kao sve nevidljive stvari, oblikovane vjerom. Autoritet Pape ostaje nevidljiv i neostvaren za one koji ne vjeruju na katolički način. Papizam se kreće u sekundarnom a ne u primarnom svijetu.

Sloboda je primarnija — prapočetnija od svakog autoriteta; u njezinoj se dubinskoj unutrašnjosti rađa autoritet. Izvor autoriteta treba tražiti u objektu a ne u subjektu.

Autoritativni, tj. naivno i empirički izvana unešeni prisilni znak i kriterij religioznog života uvijek su samoprevara i iluzija, odraz jednog unutrašnjeg zbivanja i duhovnog iskustva. Nema i ne postoji nikakav materijalni prisilni znak za religioznu istinu. Kriterij leži u meni, u mojoj nutрини; ne izvan mene.

Unutarnji duhovni autoritet počiva na slobodi i pretpostavlja slobodu. Odricanje duhovne slobode u kršćanskom svijetu sotonska je napast, jedna od onih kušnji koje je Isus u pustinji od sebe odbio.

Izvan slobode nema duha i izvan duha nema slobode. Autoritativan tip religioznosti izraz je nižeg stadija duševnosti; to je tip psihičke religioznosti.

Autoritativni se oblici religije ne mogu izvana probuditi; ne možemo ih nasilno poreći jednim unutarnjim duhovnim činom; možemo se iznad njih uzdići. Prelaz od heteronomnih oblika religije k autonomnim oblicima rezultat je samo duhovnog rasta.

Heteronomna svijest pretpostavlja Boga kao nekog orijentalnog despota, koji zahtijeva ropsko-služinsku odanost. Tako se odražava Bog u prirodnom čovjeku u elementu grijeha. Takva predodžba o Bogu prodrla je i u kršćanstvo i truje ga.

Pozitivna, duboka istina nalazi se u tome, da ja ne mogu živjeti samo po mom vlastitom zakonu. Da moja sloboda ne ostane negativna, formalna, trebam se, da bi na Božji poziv mogao dati velik odgovor, slobodno obratiti božanskom životu. Sloboda staroga Adama, prirodnog čovjeka, još je formalna, bespredmetna, dječja sloboda, sa željom da se oslobodi pelena. Sloboda novoga Adama, duhovnog čovjeka, već je sadržajna, pozitivna, unutrašnja sloboda, želja za životom u Bogu i za Boga.

Bog ne može željeti ropstva, jer je ropstvo zlo. On može željeti samo slobodu jer je sloboda Njegova Ideja, Njegov svjetski plan.

Bog prije svih stvari traži čovjekovu slobodu, i baš ta Božja želja nerazdvojno je povezana s Božjom Idejom, i volja Božja mora se izvršiti. Volju Božju ne mogu i ne smijem izvršavati kao sluga; moram je izvršavati kao duhovni slobodnjak, kao duhovno biće. Mi nismo sluge nego sinovi, i naša je sloboda skupo plaćena.

Poniznost, kao duhovna pojava, tajanstven je akt Duha, on je pojava unutar slobode; bez slobode nema poniznosti, poniznost tu postaje bezvrijedna. Poniznost nije izvanjsko podređivanje; izvanjska podložnost i posluš nemaju nikakvu vrijednost. Vrijednost ima samo prosvjetljenje čovječje naravi. Poniznost je unutrašnje duhovno prosvjetljenje čovječjeg bića, slobodna pobjeda svih oholosti samoopravdanja, svih zloba naše prirode. Poniznost je put k ponovnom rođenju, premještaj težišta života izvana u dubinu. Poniznost nije nikakvo izvanjsko podređivanje, nikakva izvanjska podložnost vlastite volje nekoj tuđoj volji.

Kao religiozni fatum, poniznost nikako ne sličí podređivanju i podložnosti članova komunističke partije partijskoj disciplini, centralnom komitetu partije. U toj podložnosti i podređivanju ostaje nepromijenjena čovječja narav, uvijek stara, a odnosi između čovjeka i vlasti kojoj je podređen ostaju uvijek prestari.

U pravoj se poniznosti priroda čovjeka ili mijenja ili prosvjetljuje. Poniznost je čovjekov čin, upućen samom sebi, i on predstavlja snažan napor duhovne slobode. Poniznost je put oslobođenja od moći i vanjskog utjecaja izvanjskog, tuđeg, nasilnog čovjeka; ona je stjecanje oslobođenja duha, otrgnuće od moći ropskih elemenata.

Ropsko shvaćanje poniznosti iskrivljenje je kršćanstva, nagrđivanje duhovnog puta.

Poniznost je jedan od putova k slobodi. U činu poniznosti ne djeluje neka strana volja nego moja vlastita. To je prosvijetljena volja usmje-

rena k jednoj višoj, preobraženoj duhovnoj prirodi. Poniznost je prelaz iz egocentrizma k teocentrizmu.

Priznaje li kršćanstvo slobodu savjesti i vjersku snošljivost? To pitanje ima svoju vlastitu krvavu i tragičnu povijest; ono je postalo napast kršćanskom svijetu. Lomače su plamtjele, krv je tekla, bjesnile su zle strasti, vršeno je najveće nasilje u ime religije ljubavi, religije slobode. Ljudi koji su se odnosili potpuno ravnodušno prema svakoj religiji branili su slobodu savjesti i vjersku snošljivost. Lako se je odnositi strpljivo prema svakoj vjeri, kada sâm ni u što ne vjerujem i prema svemu se odnosim ravnodušno. Nije li vjerska tolerancija uvijek znak ravnodušnosti?

Kršćanska sloboda nije formalna, isprazna sloboda prirodnog Adama. U kršćanstvu sloboda nije pravo kao u humanističkom liberalizmu; u kršćanstvu je sloboda daleko više, ona je dužnost, dužnost prema Bogu.

Kršćanstvo je ekskluzivno, ono ne može trpjeti laž pored sebe; ne može priznati istu vrijednost istini i laži; ne može se odnositi ravnodušno, kada ljudi pretpostavljaju laž istini. Kršćanstvo priznaje slobodu savjesti i traži strpljiv odnos prema ljudskoj duši, prema njezinu intimnom duhovnom iskustvu i duhovnom putu, i to zato što sloboda pripada sadržaju kršćanske vjere, jer je kršćanstvo religija slobode.

Sam se Bog odnosi prema zlu u svijetu beskrajno strpljivo. U ime slobode On podnosi najstrašnije zločince.

Vjera u Golgotu je vjera u slobodu. Zahtjev za religioznom slobodom savjesti u kršćanskoj je savjesti utisnut neumoljivo mnogo dublje negoli u bilo kojoj liberalističkoj, humanističkoj, izvan religioznoj svijesti.

Prisiljavanje čovječje duše u stvarima vjere izdajstvo je naprama Kristu, nijekanje je stvarnog smisla kršćanske religije, poricanje prirodne vjere. Čovjek mora slobodno proći kroz kušnje, treba ih nadvladati slobodom. Čovjek treba tražiti istinu i istinu istraživati. Nijekanje religiozne slobode, fanatična nesnošljivost i primjena sile u duhovnom životu rođene su u ideji prisilnog spasavanja, u ideji koja je potpuno suprotna smislu kršćanstva.

Sam je Bog mogao prisilno spasiti cijeli ljudski rod. On bi to mogao učiniti bolje i ispravnije nego što su to činile crkvene hijerarhije ili državne sile.

Bog ne želi nikakvo nasilno spasenje, jer je ono protivno Njegovoj namjeri sa svijetom i s čovjekom, zato što Bog na svoj poziv očekuje slobodan odgovor i njegovu slobodnu ljubav. Bog kao i čovjek može reći: nikakvu ljubav nećeš postići nasiljem. Ne može se nikoga nasilno utjerati u raj!

Kada čovjek u ime ljubavi izgara od mržnje te u ime slobode primjenjuje silu, tada se on nalazi u stanju duhovne smetnje, čini to zbog nemoći što ne može u se primiti istinitu ljubav i slobodu.

Ideja nasilnog spasenja, sa svojim toliko kobnim posljedicama u povijesti, kriva je usporedba Božjeg carstva s carstvom cezara. Ono je snižavanje duhovnog svijeta na nivo prirodnog svijeta.

U prirodnom svijetu, u carstvu cezara vlada nasilje i prisiljavanje. Duhovni svijet, carstvo Božje, jest red i sloboda. Primjena sile ne može spasiti nikoga, jer spasenje pretpostavlja akt vjere; spasenje je prosvjetljenje iznutra prema vani.

Nitko ne smije kazati da posjeduje svu istinu, a drugi da je posve u tami. Pleroma (punina) nalazi se samo u Bogu; mi razumijemo samo jednu ili drugu stranu istine, primamo samo pojedine svjetlosne zrake. Bez čovjeka, bez čovječe slobode, ne može Bog stvoriti svoje kraljevstvo, i On ga i neće stvoriti. Kraljevstvo Božje može biti samo jedno bogočovječe kraljevstvo. Čovjek mora proći do kraja puta slobode. Ništa ga na svijetu ne može od toga odvratiti, jer sam Bog želi da čovjek do kraja ispuni svoju slobodu te slobodom dođe do punine Božje. Čovjek mora proći kroz tragediju slobode, da iz nje pronađe put k slobodi Kristovoj, k trećoj slobodi.

Prisilna znanost, prisilna filozofija, prisilna umjetnost, prisilan društveni život, prisilna ljubav s gledišta kršćanske savjesti nemaju nikakvu vrijednost i ne mogu se nazvati kršćanskim.

Slobodna znanost, kao i slobodna umjetnost, slobodan društveni život, kao i slobodna ljubav između muža i žene, trebaju služiti kršćanskoj istini, moraju svoje stvaralačke snage usmjeriti k Bogu, trebaju postati otkrivanje slobodne ljubavi k Bogu. Slobodi mišljenja, slobodi osjećanja — ne mogu se postaviti nikakva izvanjska nasilna ograničenja; u meni se iznutra prema vani treba raspaliti svjetlo Kristovo; mora mi se razotkriti sva pustoš i nepostojanost zla, sva ništavnost bezboštva.

To je imanentan put, kojim samo može koračati čovječanstvo koje je dostiglo vrhunac kušnja i protuslovnost kulture. Zadnja podjela obaju kraljevstava uslijedit će na putu slobode. Sloboda će konačno dovesti k Bogu — ili k vragu. Doći će vrijeme, i ono je već nastalo, da će se sloboda naći samo u kršćanstvu, da će Crkva Kristova braniti slobodu čovječju od nasilja carstva ovog svijeta, carstva cezara, koje je konačno postalo bezbožno carstvo. Mi to vidimo u novom kolektivizmu, koji je konačno i potpuno uništio duhovnu slobodu, nestankom čovječe ličnosti.

Negiranje duhovne slobode upravo je duh Antikrista. Izvanjsko tiransko, apsolutna samovlastitost moći u ovom svijetu, također je jedna od pojava antikristova kraljevstva.

Samo u Crkvi Kristovoj biti će spas od ove uništavajuće tiranije, od konačne inkarnacije duha velikog Inkvizitora.

Duh kršćanske slobode protivan je svakoj tiraniji, dolazila ona zdesna, slijeva, ili iz sredine, bila ona monarhistička, aristokratska, socijalistička ili anarhistička. To nije duh liberalizma, koji se uvijek odnosi prazno, besadržajno i ravnodušno prema istini, već Duh, blagoslov, pružajuće, prosvjetljene slobode, slobode ljubavi: traženje Kraljevstva Božjega koje treba tražiti prije svega, jer je to kraljevstvo Duha. Kraljevstvo Božje je prelaz u duhovni svijet, u kojemu će biti sve drugačije negoli u prirodnom svijetu. Bog će tu biti sve u svemu i zato će sloboda prebroditi nasilje. No da bi čovjek stupio u duhovni svijet, mora ostvariti herojsko blago: djelo slobode.